
UNIVERSITATEA „BABEȘ - BOLYAI” CLUJ - NAPOCA

FACULTATEA DE LITERE

CATEDRA DE LITERATURĂ UNIVERSALĂ ȘI COMPARATĂ

TEZĂ DE DOCTORAT

Identitate narativă în romanul contemporan – psihopatologie și poetică

Coordonator științific:

Prof. univ. dr. Corin Braga

Doctorand:

Elena Butușină

2012

CUPRINS

INTRODUCERE.....	4
1.MOTIVAȚIE	4
2.METODĂ	7
3.PERSONAJ - AUTOR - CITITOR. CORPUS LITERAR ANALIZAT.....	10
4.IPOTEZE CU PRIVIRE LA MECANISMELE CINEMATOGRAFICE ALE IMAGINAȚIEI LITERARE	15
1. IDENTITATEA NARATIVĂ	19
1.1.IDENTITATE ȘI DISCURS ÎN POSTMODERNITATE	19
1.2.PENTRU O ANALIZĂ A ALTERITĂȚII ÎN NARAȚIUNEA CONTEMPORANĂ.....	28
1.3.VARIAȚIUNI METODOLOGICE ÎN ABORDAREA IDENTITĂȚII NARATIVE – <i>AFFECT STUDIES, TRAUMA STUDIES</i>	38
1.4.TRANZIȚII, DELIMITĂRI ȘI CONTAMINĂRI DISCURSIVE	52
1.5.IDENTITATEA – CONSTRUCT LIMINAL.....	57
1.6.CARTOGRAFIERI ALE TRASEELOR EMOȚIONALE	64
1.7.CAPCANE TERMINOLOGICE ȘI SEMNIFICAȚII SECUNDARE	73
1.8.CONCLUZII	75
2.TULBURĂRILE SPECTRULUI AUTIST (TSA)	79
2.1.THEO PEETERS. POPULARIZAREA TEORIEI ȘTIINȚIFICE.....	81
2.2.UTA FRITH	90
2.2.1.Precursori ai cercetării actuale despre autism. Cazuri și însemnări medicale	90
2.2.2.Coerența centrală deficitară	94
2.2.3. Relația dintre autism și talent – o provocare riscantă pentru interpretare	99
2.3.SIMON BARON-COHEN. PROBLEMATIZAREA CAPACITĂȚII EMPATICE.....	109
2.4.ANTONIO DAMASIO – SENTIMENTUL PRECAR AL LUCRURILOR	124
2.5.IPOTEZE TRANSCULTURALE	129
3.CAZ CLINIC ȘI NARAȚIUNE	132
3.1.NARATIVIZAREA CAZULUI CLINIC. PREMISE: LURIA, VYGOTSKY, ASPERGER, KANNER, SACKS.....	132
3.1.1. <i>Un excurs: patologie și limbaj</i>	138
3.2.TEMPLE GRANDIN ȘI GANDIREA ÎN IMAGINI	143
3.2.1. <i>Provocările unei percepții exacerbate a detaliului</i>	143
3.2.2. <i>Existență, credință, adaptare</i>	155
3.2.3. <i>Un antropolog pe Marte</i>	162
3.3.TITO RAJARSHI MUKHOPADHYAY – DINCOLO DE TĂCERE	164
3.4.DONNA WILLIAMS - MARGINALITATE ȘI PERFORMATIVITATE.....	177
3.5.DANIEL TAMMET – CONFORTUL SINESTEZIC AL PEISAJELOR NUMERICE.....	191
3.6.RUPERT ISAACSON – <i>THE HORSE BOY</i> . EXPERIENȚE ȘAMANICE ALE AUTISMULUI.....	200
4. TRANZIȚIA DE LA CAZ MEDICAL LA SUBIECT LITERAR	211
4.1.ARHEOLOGIE ȘI DETECTIVISM	211
4.2.MARK HADDON – <i>THE CURIOUS INCIDENT OF THE DOG IN THE NIGHT-TIME</i>	217
4.3.SIMON ARMITAGE – <i>LITTLE GREEN MAN</i> . NARAȚIUNEA DE TIP REFRAȚIE	233
4.4.FRANCISCO X. STORK – <i>MARCELO IN THE REAL WORLD</i> SAU CAPCANELE LITERATURII DE CONSUM	238
4.5.DEAN KOONTZ – AUTISMUL ÎN LITERATURA SF	244
5. ROMANUL CONTEMPORAN ȘI AVATARURILE SENSIBILITĂȚII AUTISTE.....	250
5.1.INTRODUCERE. AMBIGUIZAREA COORDONATELOR SPAȚIO-TEMPORALE	250
5.2.JONATHAN FRANZEN – POLITICI ALE LECTURII ȘI GESTULUI CREATOR.....	257

5.2.1.Zona de disconfort	260
5.2.2.Identități alternative stilizate.....	264
5.2.3.Fascinația pentru transformările insesizabile ale naturii.....	268
5.2.4.Regăsirea unei identități difuze	275
5.3.VIKTOR PELEVIN. ÎNTRE MITOLOGIE ȘI TEHNOLOGIE – IDENTITATEA ÎN DEZINTEGRARE	280
5.4.CHUCK PALAHNIUK – PRACTICI TRANSGRESIVE ȘI MISTICISM DERIZORIU	289
5.4.1.Identitatea narativă caleidoscopică.....	291
5.4.2.Ficțiune, non-ficțiune, metaficțiune	297
5.4.3.Senzorialitatea exacerbată a personajului copil și narațiunea acestei experiențe	300
5.5.CHLOÉ DELAUME. IMERSIUNE ȘI DISOLUȚIE ÎN REALITĂȚILE TELEVIZIVE	307
5.6.TOM MCCARTHY – <i>REMAINDER</i> . MEMORIA SENZORIALĂ ȘI REACTUALIZAREA TRAUMEI.....	312
CONCLUZII	322
BIBLIOGRAFIE.....	327
FIȚIUNE	327
NON-FIȚIUNE.....	327
STUDII TEORETICE.....	328
RESURSE ELECTRONICE	333

Rezumat

Cuvinte-cheie: autism, roman contemporan, autobiografie, poetică, non-ficțiune, identitate narativă, psihopatologie, Temple Grandin, Tito Rajarshi Mukhopadhyay, Rupert Isaacson, Donna Williams, Daniel Tammet, Mark Haddon, Simon Armitage, Francisco X. Stork, Oliver Sacks, Dean Koontz, Tom McCarthy, Chuck Palahniuk, Jonathan Franzen, Viktor Pelevin, Chloé Delaume.

În ultimele două decenii, nenumărate studii au fost dedicate tulburărilor din spectrul autist (TSA). Rezultatele cercetărilor de anvergură, desfășurate în centre care au reunit echipe multidisciplinare, publicate în reviste științifice cu o circulație universitară sau pe *site*-uri specializate, sunt dublate, într-o manieră covârșitoare, de tendința de a populariza subiectul în rândul publicului neavizat. Acest fenomen - constând într-o suită infinită de bloguri personale, pagini ale rețelelor de socializare sau cărți adresate publicului larg - este generat mai ales de părinți ai copiilor diagnosticați cu TSA, de către așa-numiții autiști cu grad înalt de funcționalitate (*high-functioning autists*) care au reușit, singuri sau ajutați de editori, să-și descrie experiența pentru a o împărtăși cu ceilalți, și, nu în ultimul rând, de către terapeuți. Aceștia din urmă acționează asemeni unor intermediari, funcția lor multiplă fiind foarte importantă. La marginea acestor abordări ale fenomenului pe care unii nu se sfiesc să-l denumească „epidemia autistă” (*the autism epidemic*) se află exponenți ai artelor contemporane care extrag substanța demersurilor proprii din diferite discursuri. Fie că se exprimă prin intermediul artelor plastice, al cinematografului, teatrului sau literaturii, aceștia reprezintă o categorie distinctă, iar resorturile demersurilor care le aparțin, axate pe problematica autismului, sunt diverse și sugestive pentru epoca în care trăim. Abordând lucrări inspirate de experiența autistă (oricărui mod de expresie i-ar aparține acestea, dar cu precădere scris, vizual și performativ), o cercetare precum cea de față poate merge în nenumărate direcții; ea poate vorbi despre sindrom, despre practicile medicale, despre reabilitarea/ integrarea autiștilor în viața socială, dar și despre public, educație sau despre politicile care susțin o cauză socială.

Studiul de față aparținând literaturii comparate, intenția sa centrală este însă aceea de a dezvălui încă una din legăturile subtile care există între literatură și viața contemporană. Analiza devoalează și discută aspecte care tind să devină constante ale unui discurs identitar configurat narativ. Istoria personală povestită leagă toate secvențele care alcătuiesc *puzzle*-ul postmodern al

identității. Fie că este vorba despre povestea transmisă de pacient terapeutului, de cea transmisă mai departe de terapeut, de cea rememorată de narator pentru a fi transmisă prin scris posterității, de cea inventată pornind de la date reale sau de cea plăsmuită simbolic de un autor de ficțiune, istoria narată este una profund personală, iar traseul său structurant revelează metamorfoze incipiente ale procesului poetic.

Consider că o astfel de teză încearcă să repare sau, cel puțin, să medieze relația discrepantă dintre reprezentări contemporane ale autismului - reprezentări care diferă în ceea ce privește expresia și limbajul, dar concordă subtil în aspecte esențiale pe care studiul meu le va evidenția pe parcurs. Dincolo de demontarea unor clișee și automatisme ale percepției generale asupra subiectului, precum și a unor mecanisme de piață care, deseori, guvernează opțiunile editoriale și soarta cărților devenite peste noapte succese de vânzări, miza centrală a studiului este, după cum sugerează chiar titlul, evidențierea finală a unei legături indisolubile între structura romanului actual și mecanismele puse în joc de emergența discursului traumatic al experienței autiste. În individualitatea autistă, aparent închisă față de lumea externă,¹ autarhică până la reacții violente față de mediul ostil în care se află, regăsim, ca într-un microcosmos, o creativitate autentică, guvernată de un set de legi fluctuante, în mișcare continuă, hipersensibile la lumea din afară. Individualitatea autistă, lipsită de constanța pe care o conferă convenția rațional acceptată, aduce în prim-plan senzorialul, refăcând o legătură pe care este posibil ca viața în societatea tehnologizată să o fi denaturat. Printr-o receptivitate extremă față de detalii trecute cu vederea de neurotipici,² figurile autiste desprinse din propriile autobiografii sau din operele de ficțiune propun, în esență, trezirea dintr-un automatism al percepției, deconstrucția și, apoi, reconstrucția propriilor configurații perceptivă și socializatoare. În continuare, reperele tradiționale fiind, dintr-o anumită perspectivă, ultragiutate, chestiunea devine una care, dincolo de retorică, atinge semiologicul. Procesul semiotic este revelator pentru trecerea de la caz clinic la caz literar cu grad de reprezentativitate pentru eroul ficțiunii din lumea actuală. Iar eroul ficțiunii

¹ Idee contrazisă de receptivitatea extremă față de stimulii externi, demonstrată de cazurile confesive incluse în studiu.

² *Neurotypicals* – termen prin care cercetătorii autismului și autiștii îi desemnează pe cei neafecțați de tulburările spectrului autist. Optăm pentru utilizarea acestui termen datorită frecvenței sale în discursul narativ autist, dar și pentru a nu alimenta, prin alte dihotomii terminologice, o discriminare negativă.

gustate de public este reprezentativ, desigur, printr-un proces de contaminare narativă, pentru cititorul contemporan.

Analiza este una hibridă, dar constructivă și înnoitoare, accentuând legătura dintre științele medicale și poetica literară, prin intermediul analizei comparate a structurilor narative ficționale și non-ficționale. În diagrama formată de piesele aparent distincte luate în discuție, conexiunile sunt importante pentru că relevă zone de indeterminare. Metoda aplicată este inițial inductivă, urmând o intuiție conform căreia explicațiile pot fi înlocuite de descrieri personalizate care, juxtapuse, confruntate și, în final, conjugate, pot conduce către zone de dialog neexplorate până acum. Însă marea majoritate a analizei este deductivă, decelând textele în lumina considerațiilor teoretice venite dinspre discursul clinic, urmând o coerență sugerată de însăși structura (uneori multistratificată a) textelor, pentru a sintetiza, în final, elementele distinctive care pot compune, caleidoscopic, o imagine în mișcare a identității care se povestește în căutarea confirmării de sine.

Primul capitol dezbate aspecte care definesc o identitate narativă fluctuantă, specifică erei contemporane. Pledând pentru o analiză a alterității în narațiunea actuală, accept definirea identității ca fiind un construct liminal, susceptibil de a cădea în capcane terminologice sau de a căpăta semnificații secundare. În vederea unei fundamentări teoretice pentru analiza propriu-zisă a discursului autist, aduc argumente din două abordări relativ noi, influente la nivelul discursului teoretic de azi – *Trauma* și *Affect Studies*, ale căror variațiuni metodologice contribuie la receptarea unei identități precum cea dezbătută în acest studiu. De asemenea, pentru a face posibilă o analiză care își admite propriile delimitări și contaminări discursive, prezint opera transgresivă a unuia dintre primii cercetători ai individualității autiste – Fernand Deligny. Pedagog și artist, acesta a realizat primele cartografieri ale traseelor emoționale parcurse de copiii autiști, în cadrul unor experimente care fac posibilă percepția distincției esențiale dintre *faire* și *agir*, dintre narațiune și performativitate, demonstrată de autobiografiile autiste și ficțiunea inspirată de acestea, analizată mai departe.

Cel de-al doilea capitol prezintă aspecte ale TSA care servesc realizării unei legături cu mecanismele narative dezbătute în a doua jumătate a tezei. Descriu TSA, ipoteze asupra acestora, dificultățile diagnosticelor și nosologiilor, apelând la trei dintre cei mai cunoscuți cercetători occidentali ai fenomenului – Theo Peeters, Simon Baron-Cohen și Uta Frith. Caracterul

explicativ-științific al studiilor acestora facilitează accesul spre narațiunea existențială, dar și acomodarea publicului larg cu o sensibilitate diferită. Atacând succint și teme precum activismul, mecanismele și capcanele popularizării subiectului, capitolul discută reprezentări ale subiectivității autiste din cultura contemporană, dar și însemnări medicale ale precursorilor cercetării actuale despre autism (Leo Kanner și Hans Asperger). Finalul capitolului face posibilă trecerea spre partea literară, aducând argumente din zona discursului filosofic despre psihopatologie (prin intermediul teoriei lui Antonio Damasio cu privire la așa-numita „neurologie a identității”) și despre ceea ce, până la încetățenirea atitudinii obligate la corectitudine politică, era văzut ca fiind o anormalitate.

Corpusul de lucrări analizate se divide în trei părți esențiale, trei capitole separate între care există o densă rețea vascularizată. Prima parte, corespunzând celui de-al treilea capitol, cuprinde o serie de cărți scrise de autori care au fost diagnosticați ca suferind de TSA. Înainte însă de a aborda autobiografia lui Temple Grandin, discutăm maniera de a împăca literatura medicală și literatura de popularizare patentată de Oliver Sacks. Gestul lui Sacks este explicat și printr-un excurs în narațiunile neurologice ale predecesorilor săi (A.Luria, L.Vygotsky). Analiza autobiografiilor debutează cu volumul care a schimbat modul de a gândi autismul, volum republicat, actualizat și solicitat de mai multe ori de-a lungul ultimelor două decenii. Gândirea în imagini explicată de Grandin, alături de suita de experiențe existențiale suscitade de această abordare a vieții, reprezintă modul adecvat de a intra în universul personalității cu TSA. Ceilalți autori autiști analizați sunt Donna Williams, Tito Rajarshi Mukhopadhyay și Daniel Tammet. Dacă în primele două cazuri, diagnosticarea cu TSA este problematizată, în cazul lui Tammet se conjugă două etichetări, posibil reduționiste – sindromul Asperger și așa-numitul sindrom al „savantului idiot.” Senzorialitatea extremă, conflictul cu lumea exterioară, inadaptabilitatea perpetuă și refugiul în realități alternative sunt numitorul comun al acestor trei experiențe existențiale. Le diferențiază însă maniera de a conștientiza diagnosticul primit, de a-l combate, de a-l converti într-un motiv în plus de explorare a lumii și, mai ales, de a-l așeza coerent în scris. Maniera extrem de personalizată a fiecăruia de a-și transmite experiența, povestind-o, ordonează haosul de senzații și încearcă să comunice dincolo de granițele așa numitei „orbiri a minții” care înlocuiește empatia înscrisă în normele cotidiene ale conviețuirii. Cazul Tito Rajarshi Mukhopadhyay este adus în acest context datorită faptului că transgresează granițele epicului înspre liric, dar și în virtutea forței de exemplaritate pe care o deține în legătură cu cazurile

transculturale la care revin de mai multe ori. În dezbateră deschisă în această parte a lucrării, Tammet întregeste tabloul narațiunilor sinestezice pe care cei dintâi doar l-au schițat narativ. Esențială este, în această deschidere a problematicii identității autiste în spațiul narativ, descoperirea unor mecanisme perceptive care sunt, ulterior, preluate de autorii de ficțiune, într-o formă mai mult sau mai puțin distorsionată. Cum, de altfel, se va întâmpla și în cea de-a doua parte a corpusului (unde Simon Armitage este excepția care confirmă regula în seria narațiunilor expuse de voci autiste), există, și în această primă parte, o excepție de la regulă – cartea scrisă de Rupert Isaacson. Scrisă tot la persoana I, aceasta narază experiența tatălui care pornește într-o călătorie inițiativă în Mongolia pentru a întâlni o serie de șamani care îi vor vindeca fiul diagnosticat cu autism.

Capitolul al patrulea urmărește tranziția de la caz medical la subiect literar, printr-o analiză de romane care, într-un fel sau altul, descriu experiențele detectiviste ale eroilor porniți pe o cale justițiară (de reparare a unei nedreptăți față de un seamăn sau, în cazul lui Armitage – o reglare a conturilor cu propriul trecut). Analiza romanelor scrise de Mark Haddon, Francisco X. Stork, Dean Koontz și Simon Armitage constituie un prilej de dezamorsare a mecanismelor spectaculare de captare a interesului publicului larg. Aceste lucrări pot fi deconstruite și criticate pentru instrumentalizarea unor clișee legate de autism, în vederea acaparării atenției publicului larg (tentativă de succes, după cum arată numărul vânzărilor). Pe de altă parte, însă, ceea ce mă interesează, în acest punct al analizei, este tiparul pe care personajul în discuție îl urmează, evidențierea elementelor care contribuie la crearea identității autonome credibile a acestuia, în spatele constructelor standardizate care sunt vizibile la o primă lectură.

Cea de-a treia parte a corpusului literar, corespunzând capitolului al cincilea al tezei, reprezintă punctul terminus al demersului analitic. Ea conține romane contemporane inspirate de modificările identității narative, suscitade parțial de figuri precum cele autiste, dar în care diagnosticul explicit lipsește. Această absență a etichetării medicale vorbește, de fapt, despre un impas discursiv, dar și despre o schimbare mai profundă a orizontului de așteptare al cititorului contemporan. Cazurile dezbătute acum aparțin scriitorilor Jonathan Franzen, Viktor Pelevin, Chuck Palahniuk, Chloé Delaume și Tom McCarthy, cei din urmă patru fiind extrem de transgresivi în ceea ce privește forma și violentarea așteptărilor lectorului, în vreme ce primul admonestează politici actuale ale lecturii și scriiturii. Cu toții însă pledează implicit pentru o

transgresiune menită a favoriza dialogul autentic. Ordinea abordării operelor nu este aleatorie, ci urmărește să evidențieze amplificarea treptată a imaginilor care pot contura simultan identitatea narativă, ca într-o reflectare caleidoscopică a pieselor izolate. Ambiguizarea coordonatelor spațio-temporale, dialectica mitologie-tehnologie și impactul acesteia asupra dezintegrării identității, regăsirea derizorie a misticismului, disoluția benevolă în realitățile televizive, reprezintă elemente ale ficțiunii contemporane care, alături de elementele deja discutate cu privire la discursurile autiste, întregesc imaginea fluctuantă a identității narrative.

Toate elementele analizate se intersectează în privința următoarelor constante: conștientizarea sciziunii inter și intra-individuale, specifică societății actuale, ca fiind principala cauză a modificărilor sensibilității umane; fascinația pentru o soluție non-occidentală, o resurrecție a gândirii holistice de tip oriental, capabilă de a împăca nenumărate elemente care compun identitatea; reîntoarcerea la experimentul interdisciplinar și crearea unei zone de comunicare între știință și artă, ca fiind soluții capabile de a produce, în spațiul occidental și în societatea multiculturală, o adevărată terapie; anamneza medicală și dialogul terapeutic – apariții constante în substratul narațiunilor identitare; necesitatea de a analiza clișeele mediatică cu privire la autism, prin prisma teoriei receptării și a impactului pe care acestea îl au la nivelul dezvoltării discursului asupra TSA; pledoaria pentru necesitatea confruntării cu un discurs alienant despre sine. Trecerea de la caz clinic la caz literar, de la discurs medical la discurs românesc este emblematică pentru ipohondria și întoarcerea egocentrică spre sine a unei societăți solipsiste. În acest punct al analizei, concluziile primelor trei capitole converg în a demonstra cum ficțiunea este infuzată de viață la un nivel subtil, încă neconceptualizabil teoretic. Altfel spus, acțiunea personajului, performativitatea poveștii sale generează o nouă matcă în care povestea să se poată desfășura și în care identitatea să poată funcționa. Geneza reciprocă a conținutului povestit și a formei eliberate de rigiditatea stilului, devine evidentă. Analiza comparată a sensibilității autiste reale, diagnosticate, și a personalității problematice din romanul contemporan revelează filiații nebănuite până acum. Astfel, regândirea spațiului ficțional al romanelor în discuție, în funcție de fluctuațiile perceptivă tipic autiste, contribuie la o punere reciprocă în lumină a unor aspecte care, considerate separat, ar fi greu explicabile.